

ilgili bir fetvası Köprülü Kütüphanesi'nde bir mecmua içinde bulunmaktadır (Fâzil Ahmed Paşa, nr. 1630, vr. 125-129).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, IX, 31-32; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, III, 249-253; a.mlf., *ez-Zeyl 'alâ Ref'i'l-ısr* (nşr. Cûde Hilâl - M. Mahmûd Subh), Kahire 1966, s. 127-140; Süyûtî, *Nazmü'l-ıkyân* (nşr. Philip K. Hitti), New York 1927, s. 115-116; Ebû'l-Yümn el-Uleymî, *el-Ünsü'l-ce'lli bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halil*, Amman 1973, II, 227-228; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 22-27; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1010, 1522; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâilî*, I, 264; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 78-80; Serkis, *Mu'cem*, I, 813; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 144; Ahmet Özel, *Hanefti Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 98-99; Rızâ Enzâbî Nejdâ, "İbn Deyrî", *DMBİ*, III, 525-526.

AHMET ÖZEL

İBNÜ'D-DÜBEYSÎ

(ابن الديبسي)

Ebû Abdillâh Cemâlüddin Muhammed b. Saîd b. Yahya b. Ali ed-Dübeysî (ö. 637/1239)

Hadis hâfızı,
kıraat âlimi ve tarihçi.

26 Receb 558'de (30 Haziran 1163) Vâsıt'ta doğdu; Şâfiî olan babası ilim ve fazilet sahibi bir kimse idi. İbnü'd-Dübeysî (Debîsî) künyesiyle anılmasının sebebi, büyük dedesi Ali b. Haccâc'ın Nehrevan'ın Debîsa köyünden çıkmasıdır. Bazı kaynaklar, onun ailesinin aslen Vâsıt şehrinin kurucusu Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfi'ye mensup olduğunu, bazıları ise Lûristan bölgesindeki Gence'den geldiğini söylemektedir. İbnü'd-Dübeysî Kur'an-ı Kerim'i ezberledikten sonra Bâküllânî, Süleyman el-Ukberî ve İbn Abdüssemî gibi kıraat âlimlerinden kırâat-i seb'a ve kırâat-i aşereyi öğrendi. Hibetullah b. Kassâm, Ebû Alâ b. Ali, Muhammed el-Kettânî, Ali el-Âmidî, Abdülmün'im el-Furâvî ve İbn Taberzed'den hadis okudu ve hadisleri senedleriyle birlikte ezberledi. Mahmûd b. Mübârek el-Vâsıtî'nin fıkıh, usul ve kelâm derslerine devam etti. Öğrenimini tamamladığı zaman özellikle hadis, tarih ve ensâb sahalarında üstün bir seviyeye ulaşmıştı.

Hac vesilesiyle Mekke ve Medine'ye giden İbnü'd-Dübeysî Irak'ın birçok şehrini gezmiş ve bu arada Erbil'de tarihçi İbnü'l-Müstevfî ile görüşmüştür. İbnü'l-Müstevfî ondan hadis rivayet ettiği gibi *Târîhu Erbil* adlı kitabında hal tercümesini de vermiştir (I, 194-195). Daha sonra Bağdat'a yerleşen İbnü'd-Dübeysî kâdikudâ-

ta bağlı şühûdü'l-hâl heyeti içerisinde yer aldı; Nizâmiye medreselerine ait vakıfların nâzirlik görevi de uhdesine tevdi edilmişti. Bir süre sonra görevlerinden ayrılarak hadis ve kıraat okutmaya başladı. Kendisinden aynı zamanda hocaları olan Ahmed b. Târik ve İbn Abdüssemî rivayetinde bulunmuş, İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, Ebû Bekir İbn Nukta, Ebû Abdullah el-Birzâfî, Cemâleddin eş-Şerîşî ve İbnü's-Sâî gibi âlimler de hadis okumuşlardır. İyi ahlâklı, güvenilir, hoşsohbet, dindar kişiliğiyle tanınan ve aynı zamanda edip ve şair olan İbnü'd-Dübeysî 8 Rebülâhîr 637 (7 Kasım 1239) tarihinde vefat etti.

Eserleri. *Zeylû Târîhi Medîneti's-selâm Bağdâd*. Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî'nin, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ına yazdığı zeylin devamı olmak üzere kaleme alınmıştır. 562-621 (1167-1224) yılları arasında kapsayan esere geleneksel plan uygulanarak Bağdat'la herhangi bir şekilde alâkası bulunan önemli kişilerin, halife, veliaht, vezir, vali, nakib, kadı, hatip, fakih, hadis râvisi, kâri, edip, şair, sûfî, tabip ve eczacıların hal tercümeleri verilmiştir. Sem'ânî'nin eserinde bulunmayan bazı şahısların da eklendiği kitap alfabetik düzenle hazırlanmış, ancak başlangıcı Muhammed ve arkasından Ahmed adlarıyla yapılmıştır. Kısaca verilen biyografik bilgilerden sonra her şahıstan senedleriyle birlikte bir hadis yahut bir hikâye veya bir şiir rivayet edilmiş, daha sonra da doğum ve ölüm tarihleri kaydedilmiştir. Biyografilerde şahsın soyu, memleketi, Bağdat'la ilgisi, öğrenim hayatı, eserleri ve eğer varsa müellifle alâkası gibi bilgiler yer almaktadır. İbnü'd-Dübeysî'nin yaşadığı devri ve şahsen müşahade ettiği olayları da anlatan kitap, sadece şahıslarla ilgili olmayıp VI. (XII.) yüzyılın ikinci yarısındaki Bağdat'ın topografyası, mahalleleri, caddeleleri, sokakları, medreseleri ve sarayları hakkında da bilgiler veren bir ana kaynak niteliğindedir. Ayrıca Abbâsî Devleti'nin son asırlarındaki idarî, adlî teşkilâtı ve yargı işleri konusunda da önem taşır. İbnü'd-Dübeysî'nin eserini hazırlarken dayandığı kaynaklar sırasıyla bizzat şahıslardan derlediği bilgiler, ilim erbabından aldığı icâzetler ve diğer âlimlerle yaptığı haberleşme ve yazışmalardır. Bu arada mu'cemü's-şüyûh, tabakat, tercüme-i hâl ve tarih kitapları ile bazı âlimlerin hâtıra ve mülâhazalarını yazdıkları evraktan da faydalanmıştır. Yâkût el-Hamevî ile (ö. 626/1229) İbn Nukta'nın (ö. 629/1232) eserden istifade etmiş olmaları

ı İbnü'd-Dübeysî'nin bu kitabı erken bir dönemde bitirdiğini göstermektedir. Zehbî ve İbn Hacer el-Askalânî gibi tarihçiler eseri övgüyle anmışlardır. İbnü'n-Neccâr, Münzirî, İbnü's-Şa'ar, İbnü's-Sâî, İbn Hallikân ve İbnü'l-Fuvâtî kitaptan faydalanan müelliflerin başında gelmektedir. Eser Beşşâr Avvâd Ma'rûf tarafından yayımlanmıştır (I-II, Bağdad 1974, 1979). Zehbî'nin *el-Muhtaşarü'l-muhtâc min Târîhi İbni'd-Dübeysî* adıyla yaptığı çalışmayı Mustafa Cevâd neşretmiş (I-III, Bağdad 1951, 1963, 1977), bu muhtasarın Beyrut'ta da bir neşri yapılmıştır (1405/1985). İbnü'd-Dübeysî ayrıca Vâsıt'ta yetişen meşhur şahsiyetlere dair *Târîhu Vâsıt*, kendi hocaları hakkında *Mu'cemü's-şüyûh* ve hocası İbn Taberzed'in hocalarıyla ilgili olarak *Mu'cemü şüyûhi İbn Taberzed* adlı eserleri kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'd-Dübeysî, *Zeylû Târîhi Bağdâd* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Bağdad 1974, neşredenin girişi, I, 24-47; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, VI, 65; a.mlf., *Mu'cemü'l-büldân*, II, 438; İbnü'l-Müstevfî, *Târîhu Erbil* (nşr. Sâmî es-Sakkâr), Bağdad 1980, I, 194-195; İbnü's-Şa'ar, *Kalâ'idü'l-cümân fi ferâ'idü şu'arâ'i hâze'z-zamân* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1410/1990, VII, 129-133; Münzirî, *et-Tekmilâ*, III, 528; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 394-395; Zehbî, *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 1414; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kurrâ'* (Altıkulaç), III, 1242-1243; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, XXIII, 68-69; a.mlf., *el-Muhtaşarü'l-muhtâc ileyh* (nşr. Mustafa Cevâd), Bağdad 1963, neşredenin girişi, II, 3-17; Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî, *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi Bağdâd* (nşr. M. Mevlûd Halef), Beyrut 1406/1986, s. 91-93; Safedî, *el-Vâfi*, III, 102-103; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, IV, 95; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), VIII, 61-62; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 541-544; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 145; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 85-86; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, Kahire 1929, VI, 317; *Keşfü'z-zunûn*, I, 288; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 185-186; Brockelmann, *GAL*, I, 402; *Suppl.*, I, 565; Mustafa Cevâd, "Târîhu İbni'd-Dübeysî", *MMİr.*, I (1950), s. 330-336; F. Rosenthal, "İbn al-Dubaythî", *EP* (Fr.), III, 779; Beşşâr Avvâd Ma'rûf, "İbnü'd-Dübeysî", *Meusû'atü'l-hadâretü'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 259-260.

SÂMÎ ES-SAKKÂR

İBNÜ'D-DÜGUNNE

(ابن الدغنة)

Bu lakapla tanınan
üç sahâbî.

Muhtemelen annelerinin aşırı esmer veya zenci olmasından dolayı İbnü'd-Dügunne (kara kadının oğlu) lakabıyla tanınmışlardır.

Hâris b. Yezîd. Adı Vâkıdî'den naklen Belâzürî'den öğrenilmektedir (*Enşâb*, I, 205-206). Lakabının babaannesinden veya hayvanından geldiği de söylenir. Okçuluğu ile meşhur Benî Hevn'den Kâre kabilesinin büyüklerindendi. Ehâbîş*ten olan kabilesi müttefiki Kureyş'in birtakım karar ve uygulamalarına karşı çıkmıştır. İbnü'd-Dügunne, bi'setin 5. yılında (615-16) bir gün Mekke ile Yemen arasındaki Berkülgimâd mevkiinde, Habeşistan'a hicret amacıyla müşriklerin zulmünden kaçan eski dostu Hz. Ebû Bekir'e rastladı. Ebû Bekir'in doğup büyüdüğü şehri terketmek zorunda bırakılmasına çok üzülen İbnü'd-Dügunne, ilk vahiyden sonra Resûl-i Ekrem'in heyecanını yatıştıran Hz. Hatice'nin sözlerini (*DİA*, XVI, 465) hatırlatan bir konuşmayla onu geri dönmeye ikna etti. Mekke'ye vardıklarında Kureyş'in ileri gelenleriyle görüşerek kabilelerinin en asil ailelerinden birine mensup olan onun gibi faziletli bir insanın inancı yüzünden eziyet çekmesini doğru bulmadığını ve kendisini himayesi altına almak istediğini söyledi. Hz. Ebû Bekir'in ibadetleriyle kadın ve çocuklarını etkilemesinden korkan Kureyş liderleri, onun açıktan namaz kılmaması ve Kur'an okumaması şartıyla bu himayeyi kabul etti. Fakat kısa bir süre sonra Hz. Ebû Bekir, evinin bahçesine yaptırdığı küçük bir mescitte alemlî ibadete, özellikle de Allah'ın kelâmını insanlara duyurmak için sesini yükselterek Kur'an okumaya başladı. Bunun üzerine müşrikler İbnü'd-Dügunne'den verdiği emanı geri almasını istediler. O da Hz. Ebû Bekir'e himaye şartlarını hatırlatarak tutumundan vazgeçmesini, aksi halde, Araplar'ın nazarında ahdini bozan bir kimse durumuna düşmemek için mecburen onların isteklerini yerine getireceğini söyledi; Hz. Ebû Bekir de kendisine Allah'ın himayesinin yeteceğini belirterek emanını iade etti (Buhârî, "Kefâlet", 4; "Menâkıbü'l-enşâr", 45). Kaynaklarda sadece bu olay dolayısıyla anılan İbnü'd-Dügunne'nin Mekke'nin fethinden sonra kabilesiyle birlikte İslâmiyet'i kabul ettiği sanılmaktadır. Eğer bu tahmin isabetli ise onun bilhassa Hz. Ebû Bekir aracılığıyla Resûl-i Ekrem'i şahsen tanımış olduğu düşünülebilir.

Rebia b. Rufey' b. Sa'lebe es-Sülemî. 8 (629) yılında Temîm heyetiyle birlikte Medine'ye gelerek İslâm'a girmiştir (İbn Abdülber, II, 491). Evtâs Savaşı'nda (bk. HUNEYN GAZVESİ) müşriklerin ünlü şair-cengâveri Düreyd b. Sımme'yi öldürmek suretiyle düşmanın moralinin bozulmasına ve müslümanların zafer kazanması-

na katkıda bulunduğu bilinmektedir (İbn İshak, s. 218-219; İbn Hişâm, II, 453-454). Bazı kaynaklarda Hâris b. Yezîd ile karıştırıldığı görülür. Meselâ Kirmânî, İbn İshak'ın Hz. Ebû Bekir'in hâmisî İbnü'd-Dügunne'nin adını Rebîa b. Rufey' şeklinde verdiğini (*Şerhu'l-Buhârî*, X, 126), Diyarbekrî de Kâre kabilesi reisinin adının Rebîa olduğunu (*Târîhu'l-hamis*, I, 319-320) söylemiş, Mehmed Zihni Efendi ise Huneyn Gazvesi'nde bulunan ve Evtâs'ta Düreyd b. Sımme'yi öldüren İbnü'd-Dügunne ile Mekke'de Hz. Ebû Bekir'i himaye eden İbnü'd-Dügunne'nin aynı kişi olduğu sonucuna varmıştır (*el-Hakâik*, I, 16). İbn Hacer, İbnü'd-Dügunne lakabıyla tanınan Rebîa b. Rufey' b. Sa'lebe'nin Sülemî olduğunu belirterek İbn İshak'ın Hz. Ebû Bekir'in hicret kıssası arasında ilişki kurduğu kişinin o olmadığını söylemektedir (*Fethu'l-bârî*, VII, 274). Gerçekten de İbn İshak'ın Muhammed Hamîdullah tarafından yapılan neşrinde böyle bir kayıt yoktur (*İslâm Peygamberi*, I, 218-219). Ayrıca İbn Hacer *el-İşâbe*'sinde de sahâbe olarak tanıttığı Rebîa'nın Hz. Ebû Bekir'i himaye edenden farklı bir kişi olduğunu belirtmektedir. O, Düreyd b. Sımme'yi öldürmesiyle ün kazanmıştır (I, 507).

Hâbis. Benî Kelb kabilesine mensuptur. Hakkında, adını sahâbe arasında sayan İbn Hacer'in kaydettiği İslâm'a girişile ilgili rivayetten başka bilgi yoktur. Bu rivayete göre Hâbis yanında çalıştığı Adî b. Hâtim'e, gözüne iki defa eski dinlerinin Hz. Muhammed'in diniyle kaldırıldığına dair şiirler söyleyen bir cinin görüldüğünü ve kendisinin de bunun üzerine İslâmiyet'i kabul ettiğini söylemiştir (*el-İşâbe*, I, 284-285; *Fethu'l-bârî*, VII, 274).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, VI, 198; Buhârî, "Menâkıbü'l-enşâr", 45; "Kefâlet", 4; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 165; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 218-219; İbn Hişâm, *es-Sîre*², I, 372-374; II, 453-454; Belâzürî, *Enşâb*, I, 205-206; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II, 491; Süheylî, *er-Rauzü'l-ünûf*, VII, 177; Kirmânî, *Şerhu'l-Buhârî* (Buhârî, *eş-Şahîh* içinde), Beyrut 1401/1981, X, 126; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), VII, 274; a.mlf., *el-İşâbe*, I, 284-285, 507; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, X, 120; *Tecrid Tercemesi*, VII, 412; X, 94-96; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamis*, Kahire 1283, I, 319-320; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, II, 539-542; Mehmed Zihni Efendi, *el-Hakâik*, İstanbul 1310, I, 16; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 119-120, 218-219, 308; II, 899; Kehhâle, *Mu'cemü kabâ'ilü'l-Arab*, Beyrut 1402/1982, III, 935; Levent Öztürk, *Hz. Muhammed'in Habeşistan'la Münasebetleri* (yüksek lisans tezi, 1988), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 97-98; Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 102; M. Yaşar Kandemir, "Hatice", a.e., XVI, 465.

NEBİ BOZKURT

İBNÜ'D-DÜMEYNE

(ابن الدميينة)

Ebû's-Serî Abdullah
b. Ubeydillah b. Ahmed el-Has'amî
(ö. II./VIII. yüzyılın sonları)

İlk dönem
Abbâsî şairlerinden.

Kuzey Yemen'de doğdu, Has'am kabilesinin Benî Âmir b. Teymullah koluna mensuptur. Annesi Dümeayne de aynı kabilenin Benî Selûl kolundan Huzeyfe es-Selûlî'nin kızıdır. Medine'ye yerleştiği, ayrıca Basra'da oturduğu kaydedilmektedir (Ömer Ferruh, II, 124). Cesur ve maceraperest bir insan olduğu, bu sebeple defalarca hapse girdiği belirtilen İbnü'd-Dümeayne (a.g.e., II, 124-125), karısı Hamma'nın Müzâhim b. Amr adında biriyle kendisini aldatması üzerine karısını, kızını, karısının akrabası olan ve kendisini hicveden Müzâhim'i öldürmüş, bir süre sonra kendisi de Müzâhim'in kardeşi Mus'ab tarafından Ablâ panayırında şiir okurken öldürülmüştür. C. van Arendonk ve divanını yayımlayan Ahmed Râtib en-Neffâh, İbnü'd-Dümeayne'nin Hârûnürreşîd'in çağdaşı olduğunu ve 190'lı (806) yıllarda ölmüş olabileceğini söylemişlerdir (*İA*, V/2, s. 841; Sezgin, II, 445-446). Zübeyr b. Bekkâr'ın (ö. 256/870), şairin çağdaşı ve râvisi Ebû Mesleme Mevhûb b. Reşîd'den naklen şiirlerini rivayet etmiş olması da bu görüşü teyit etmektedir. Ayrıca şairin katili Mus'ab'ın zindandan kaçarak Yemen Valisi Abdullah b. Mus'ab'a (ö. 184/800) sığınması ve şairin Dahhâk b. Osman el-Hazâmî ile (ö. 180/797) alakasının bulunmasına dayanılarak onun 180'li (796) yıllarda öldüğü de ileri sürülmektedir. Zirikî ile Kehhâle'nin şairin 130 (747) yılında öldüğünü söylemelerinin bir dayanağı yoktur.

Medih ve hiciv türünde az şiir bırakmış olan İbnü'd-Dümeayne'nin manzumelerinin çoğu aşka dairedir. Onun şiirleri Arap aşk şiirlerinin en güzel örnekleri arasında yer alır. Bu sebeple İbn Hallikân kendisinden "nâihatü'l-Arab" (Arab'ın inleyen sesi) diye bahseder. Bir kısım şiirleri Mecnûn, Avf b. Muhallam ve Cemîl gibi diğer aşk şairlerine nisbet edilmiş (Ebû Ubeyd el-Bekrî, s. 490), bu tür şiirlerinden bazıları aslı bozularak popüler aşk şarkılarına dönüşmüştür. Hârûnürreşîd başta olmak üzere Abbâsî halifelerince beğenilmiş olan şiirleri İbrâhim el-Mevsîlî ve İshak el-Mevsîlî tarafından bestelenmiştir.